

روند ارائه جوایز کتاب در ایران از آغاز تاکنون

فرشته سپهر | کامران فانی | زهرا حسینی جوادی

چکیده

هدف: بررسی جوایز کتاب در ایران طی سال‌های ۱۳۳۳ تا ۱۳۹۲ و ویژگی‌های عمومی و مشترک آثار برگزیده.

روش‌شناسی: پژوهش به روش تاریخی و با رویکرد توصیفی انجام شد. جامعه پژوهش، کل آثار برگزیده جوایز دولتی شامل ۱۶۵ اثر برنده جایزه سلطنتی کتاب و ۵۳۹ اثر دریافت‌کننده جایزه کتاب سال بوده است. ابزار گردآوری اطلاعات سیاهه و ارسای مستخرج از منابع مستند و پژوهشگر ساخته بود.

یافته‌ها: در میان جوایز سلطنتی کتاب، ۹۴٪ برندگان مرد و ۴٪ زن بودند و ۲٪ جوایز به پدیدآوران تنالگانی یا سازمانی تعلق داشته است. از نظر موضوعی، علوم کاربردی بیشترین (۲۳٪) و هنر (۶٪) کمترین تعداد جایزه را داشته است. دانشگاه تهران با ۲۴/۸٪ در مرتبه اول ناشران بود. محل نشر ۹۰٪ آثار منتخب تهران بود. از میان برندگان کتاب سال نیز ۸۹/۶٪ مردان، ۶٪ زنان، و ۴٪ سازمان‌های دولتی این جایزه را دریافت کرده‌اند. از نظر موضوعی علوم کاربردی (۲۲/۶٪) رتبه اول موضوع و مرکز نشر دانشگاهی (۱۳/۲٪) مرتبه اول ناشران را کسب کرده است. محل نشر ۸۴/۲٪ کتاب‌ها تهران بود.

نتایج: اعطای جوایز کتاب در ایران دوره پرفراز و نشیبی را طی کرده است، اما به نظر نمی‌رسد که فارغ از مسائل سیاسی اجتماعی دوره خود بوده باشد. بنابراین، به نظر می‌رسد با تدوین آیین‌نامه‌های مرتبط این کار با ضابطه‌مندی بیشتر اجرا گردد.

کلیدواژه‌ها

جایزه کتاب، جایزه کتاب سال جمهوری اسلامی ایران، جایزه سلطنتی کتاب، تاریخ

روند ارائه جوایز کتاب در ایران از آغاز تاکنون

فرشته سپهر^۱

کامران فانی^۲

زهرا حسینی جوادی^۳

تاریخ دریافت: ۹۴/۰۴/۲۹

تاریخ پذیرش: ۹۴/۰۸/۱۳

مقدمه

پایه قدرت، عظمت، سربلندی، و سرفرازی هر قوم و ملتی در علوم و معارف آن استوار است و کانون علوم و معارف، کتاب است که محصول تفکر را از گذشتگان به آیندگان می‌سپارد تا پایه اندیشه خود سازند و به سوی کمال رهبری کنند. در تمدن‌های امروزی، متفکران جهان در هر موضوعی هزاران جلد کتاب و رساله تألیف کرده‌اند که می‌توان به آنها به‌منزله ثروتی مادی و فرهنگی نگاه کرد (مدرس، ۱۳۸۲). فرهنگ مکتوب همواره در زندگی بشر تأثیر گذاشته و مهم‌ترین ابزار در رساندن یافته‌های جمعی به گروه دیگر بوده است (استیچویچ، ۱۳۷۳).

کمیسیون ملی یونسکو در ۲۲ اکتبر ۱۹۷۱ منشور کتاب را توسط کمیته جانبداری از "سال بین‌المللی کتاب" در بروکسل تصویب کرد که شامل ۱۰ ماده است. این منشور شامل اصول تنظیم‌کننده قواعدی است که باید درباره کتاب در سطح ملی و بین‌المللی منظور شود. سازمان‌های صنفی بین‌المللی، نویسندگان، ناشران، کتابداران، کتاب‌فروشان، و کارشناسان اسناد این اعلامیه را تصویب کرده‌اند. سازمان‌ها با همگامی یونسکو و به مناسبت سال بین‌المللی کتاب تأیید کرده‌اند که باید به کتاب و انتشارات مشابه آن، مقام شایسته‌ای متناسب با اهمیت اساسی نقش آنها در شکوفایی فردی، پیشرفت اقتصادی و اجتماعی، حسن تفاهم بین‌المللی، و صلح تفویض شود (منشور کتاب، ۱۳۸۲).

به‌لحاظ اهمیتی که کتاب در توسعه فرهنگ و دانش بشری دارد، تقدیر از کتاب‌های خوب یکی از راه‌های تشویق پدیدآورندگان به تولید کتاب‌های باکیفیت و تأثیرگذار است.

۱. استادیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال، ایران

fereshteh.sepehr@yahoo.com

۲. عضو هیأت علمی بازنشسته سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

mparirokh@gmail.com

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال، ایران

(نویسنده مسئول)

parandjavadi67@gmail.com

اهدای جایزه، کتاب‌هایی را که واقعاً باید برای آنها وقت گذاشت معرفی می‌کند و سبب می‌شود نویسندگان، شاعران، و آثار آنها در رسانه‌ها مطرح شوند و مخاطبان به خواندن این کتاب‌ها ترغیب شوند؛ علاوه بر آن، سبب گرم شدن تنور ادبیات می‌شود (شمس، ۱۳۹۰).

اصطلاح قدیم‌تر جایزه کتاب "صله کتاب" است که در جهان، آغاز مشخص و معینی ندارد و نوعی جایزه است که نهادهای مختلف به افرادی (حقیقی یا حقوقی) می‌دهند که در باب کتاب (اعم از تألیف، ترجمه، تصحیح، نشر، یا حتی ایجاد ذوق و عادت مطالعه و جز آن) خدمتی شایسته کرده باشند. اهدای جایزه به نویسندگان برای آثارشان سابقه‌ای طولانی در جهان دارد. همه ساله جوایزی در کشورهای مختلف به نویسندگان و پژوهشگران اعطا می‌شود (امیرفریار، ۱۳۷۹).

در دربار پادشاهان ایرانی همواره رسم بر این بود که شاعران را برای شعر نابشان صله می‌بخشیدند یا شاعری را ملک‌الشعرا لقب می‌دادند. خلعت و صله جایزه‌ای پادشاهانه یا امیرانه بود که در رواج شعر و شاعری اهمیتی به‌سزا داشت. به‌جز صله شاعران می‌توان به جوایز دیگر در حوزه کتاب اشاره کرد. به‌طور مثال، امیر خراسان عبدالله بن طاهر پوشنگی به‌لحاظ ارزش علمی کتاب غریب‌الحديث تألیف ابو عبید قاسم بن سلام هروی گفت: "عقلی که صاحب خود را بر نگارش چنین کتابی واداشته است شایستگی آن را دارد که هیچ‌گاه در تلاش معاش سرگردان نباشد" و جایزه قابل‌ی به او داد. کتاب‌های بسیار دیگری را می‌توان برشمرد که در طول تاریخ جوایز فاخر دریافت کرده‌اند (جایزه کتاب، ۱۳۸۲).

در سراسر دنیا جایزه‌های ادبی بسیاری ارائه می‌شود. بعضی از مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: جایزه نوبل^۱ (که به یک عمر فعالیت ادبی فرد داده می‌شود)، جایزه بین‌المللی کتاب^۲، جایزه ادبی بوکرمن^۳، جایزه پولیتزر^۴، و جایزه گنکور^۵.

در ایران نیز از سال‌های گذشته جوایز متعددی در حوزه کتاب از سوی بخش خصوصی و نهادهای دولتی ارائه شده‌اند (جزینی، ۱۳۸۵).

در دوران پیش از انقلاب دو نهاد "انجمن کتاب" از بخش غیردولتی و "بنیاد پهلوی" از سازمان‌های دولتی دست‌اندرکار اهدای جایزه کتاب بودند. انجمن کتاب در سال ۱۳۳۷ به ابتکار جمعی از نویسندگان، کتابداران، و کتاب‌دوستان تشکیل شد. هدف انجمن آن بود که موجب پیشرفت کارهای مربوط به کتاب بشود. کارهای آن عبارت بوده است از تنظیم نمایشگاه کتاب، انتشار فهرست کتاب‌های سال به نام کتاب‌های ایران، و آشنا کردن خوانندگان و کتاب‌دوستان ایران با بهترین کتاب‌هایی که در هر سال نشر می‌شد. انجمن کتاب در هر سال ۱۰ کتاب درجه اول را به‌عنوان "کتاب‌های برگزیده" معرفی می‌کرد. توجه هیأت داوران چه در کتاب‌های ترجمه‌شده و چه در کتاب‌های تألیفی به سه نکته اساسی معطوف

1. Nobel Prize
2. International Book Award
3. The Man Booker Prize
4. Pulitzer Prize
5. Goncourt Prize

بود: موضوع، شیوه نثر و درست‌نویسی، و زیبایی و دقت در چاپ. هیأت داوران انجمن کتاب از این افراد تشکیل شده بود: دکتر مهدی بیانی، محمد سعیدی، دکتر محسن صبا، دکتر ذبیح‌الله صفا، دکتر محمود صناعی، دکتر یحیی مهدوی، دکتر حسن مینوچهر، سعید نفیسی، و دکتر محسن هشترودی (انجمن کتاب، ۱۳۸۲).

بنیاد پهلوی سازمانی غیرانتفاعی بود که از وقف بخش بزرگی از اموال تصاحب‌شده توسط رضا شاه، محمدرضا شاه و دیگر اعضای خاندان پهلوی در سال ۱۳۳۷ تشکیل شد و از مهم‌ترین بنیادهای اقتصادی و فرهنگی دربار پهلوی به‌شمار می‌رفت. برگزاری مسابقه شاهنشاهی بهترین کتاب سال یکی از فعالیت‌های این سازمان بود که از سال ۱۳۳۳ آغاز و تا ۱۳۵۶ ادامه داشت (شوندی مطلق، بی‌تا).

در دوران پس از انقلاب اسلامی می‌توان جوایز کتاب را به دو گروه دولتی و غیردولتی تقسیم کرد. در گروه دولتی، هزینه برگزاری و جوایز آن از اموال عمومی پرداخت می‌شود، مانند کتاب سال جمهوری اسلامی یا جشنواره کتاب دفاع مقدس. گروه غیردولتی به جوایزی گفته می‌شود که بخشی یا همه هزینه‌های آن از سوی نهادهای غیردولتی (اشخاص حقیقی و حقوقی) پرداخت می‌شود، مانند پکا، منتقدان مطبوعات، یلدا، مهرگان، هفت اقلیم، بنیاد گلشیری، بیژن جلالی، صادق هدایت، پروین اعتصامی، و شهید غنی‌پور. البته، بسیاری از این نهادها به‌شکل مستقیم یا غیرمستقیم از حمایت‌های مادی و معنوی دولتی هم بهره‌مند هستند. عمر کوتاه و عدم توفیق در تداوم ارائه جایزه در سال‌های بعد نشانگر عدم توانایی این نهادها برای تأمین هزینه‌های جوایز است. بسیاری از جوایز غیردولتی کتاب در پرتو نشریات شکل گرفته است. جوایزی مثل گردون، بایا، کارنامه، و عصر پنج‌شنبه از این دسته‌اند و تعطیلی یا تغییر در کادر نشریه گاهی منجر به برگزار نشدن این مراسم در سال‌های بعد می‌شود. به‌همین دلیل، جوایز نهادهای دولتی به‌دلیل بودجه ثابتی که دارند، عمری طولانی‌تر از جوایز غیردولتی دارند (جزینی، ۱۳۸۵).

سال ۱۳۶۱، پس از چهار سال وقفه، دوباره موضوع انتخاب کتاب سال در وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مطرح شد و در سال ۱۳۶۲ آیین‌نامه نحوه انتخاب کتاب سال توسط سیدمحمد خاتمی، وزیر وقت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تصویب شد و با عنوان "جایزه کتاب سال جمهوری اسلامی ایران" و با هدف ارتقای فرهنگ جامعه اسلامی؛ حفظ استقلال و هویت فرهنگی؛ و حمایت و تشویق مؤلفان، مترجمان، و مصححان کشور آغاز شد و تاکنون ادامه یافته است. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی هر سال از طریق وسایل ارتباط جمعی از ناشران، مؤلفان، و مترجمان درخواست می‌کند کتاب‌هایشان را که برای نخستین بار طی سال قبل منتشر شده است به دبیرخانه کتاب سال مستقر در خانه کتاب ایران ارسال

کنند. این کتاب‌ها در رشته‌های مختلف تابع ضوابطی ارزشیابی می‌شوند. هیأت داوران از میان استادان حوزه و دانشگاه و سایر صاحب‌نظران علمی و فرهنگی کشور به کار دعوت می‌شوند. این جایزه شامل لوح تقدیر رئیس جمهور و سکه‌های بهار آزادی است که رئیس جمهور آنها را هر سال در دهه فجر به برندگان اعطا می‌کند. گاه بنا به تشخیص هیأت داوران آثاری نیز به‌عنوان کتاب شایسته تقدیر معرفی می‌شوند. نخستین دوره اهدای جایزه کتاب سال جمهوری اسلامی ایران در بهمن ۱۳۶۲ برگزار شد و برخلاف دوره‌های بعدی شامل کتاب‌های چاپ اول بود که از ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ تا پایان سال ۱۳۶۱ منتشر شده بودند.

علاوه بر تاریخچه‌ای که اشاره شد، مروری بر متون پژوهشی حاکی از آن است که موضوع جایزه کتاب تاکنون موضوع چندین پژوهش بوده است. دایره نقد ملی کتاب^۱ (۲۰۱۴) هر ساله جایزه‌هایی را به بهترین کتاب‌های انگلیسی زبان اعطا می‌کند. در این منبع همه کتاب‌های برنده از سال ۱۹۷۵ تا ۲۰۱۳، به ترتیب سال و برحسب رده‌های موضوعی، عنوان، و نام نویسنده ارائه می‌شوند. همچنین، در هر سال کتاب‌هایی که به مرحله نهایی راه یافته‌اند و آنهایی که جایزه را برده‌اند به تفکیک معرفی می‌شوند. روبرتس^۲ (۲۰۱۱) در پژوهشی با عنوان "جایزه‌های ادبی: تجلیل و انتشار فرهنگ ملی" مطرح می‌کند نویسندگان کانادایی که جایزه‌های ادبی معتبر را می‌برند نه تنها برای موفقیت خود جشن می‌گیرند بلکه برای مشارکت در فرهنگ این کشور نیز شادمان می‌شوند. این پژوهشگر با استفاده از نظریه‌های مهمان‌نوازی بررسی می‌کند که کسب جایزه ادبی توسط مهاجرانی چون مایکل اون داته^۳، کارول شیلدز^۴، و روهیتون میستری^۵ چه میزان بر ویژگی شهروندی و کانادایی شدن ایشان تأثیر گذاشته است. واراتورن^۶ (۱۹۹۹) نیز در پژوهشی با عنوان "کتاب‌های برنده جایزه به‌عنوان منابع اطلاعاتی باکیفیت در تایلند" به اهمیت محتوای کتاب‌ها و جایزه‌های کتاب در تایلند پرداخته است. وی نشان داد این کتاب‌ها منابع اطلاعاتی باارزشی به‌شمار می‌روند و در کتابخانه‌های دانشگاهی، آموزشگاهی، و عمومی قابل دسترس هستند.

حسین‌بر (۱۳۸۳) در پژوهشی به ارزیابی کمی ۱۹ دوره انتخاب کتاب سال جمهوری اسلامی ایران از سال ۱۳۶۲ تا ۱۳۸۰ پرداخته و فرایند انتخاب کتاب سال و توزیع فراوانی کتاب‌های برگزیده سال را در مقایسه با کل کتاب‌های منتشر شده در کشور بررسی کرده است. گنجی (۱۳۷۹) میزان دسترس‌پذیری و استفاده از کتاب‌های سال و کتاب‌های نمونه را در کتابخانه‌های دانشگاه فردوسی و کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی بررسی کرد و نشان داد که بین وجود یا عدم وجود کتاب‌های سال و کتاب‌های نمونه در دو کتابخانه تفاوت معنادار وجود ندارد، اما بین میزان مراجعه (دفعات امانت) به کتاب‌های سال تفاوت معنادار بوده و دانشگاه فردوسی برتری داشته است. طاهری قندهاری (۱۳۷۲) پژوهشی

1. National Book Critics Circle
2. Roberts
3. Michael Ondaatje
4. Carol Shields
5. Rohinton Mistry
6. Varatom

درباره انتخاب کتاب سال و جایزه جهانی کتاب سال جمهوری اسلامی ایران انجام داد. وی بیان داشت که در یازدهمین دوره کتاب سال جمهوری اسلامی ایران بنابر آیین‌نامه مصوب، منحصرأ کتاب‌هایی بررسی شدند که برای اولین بار در سال ۱۳۷۱ منتشر شده‌اند. تعداد کتاب‌های بررسی شده در این دوره ۴۸۸۲ عنوان بوده که نسبت به کتاب‌های سال ۱۳۷۰ به میزان ۱۹۳۲ عنوان افزایش داشته است.

با توجه به اهمیت جایزه کتاب و اینکه تاکنون در این زمینه پژوهشی جامع انجام نشده است در این پژوهش تلاش شد تا ویژگی‌های کتاب‌های برگزیده و برنده جایزه در ایران از سال ۱۳۳۳ تا ۱۳۹۲ بررسی شود.

روش‌شناسی

در پژوهش حاضر از روش تاریخی با رویکرد توصیفی استفاده شده است. جامعه آماری تمامی کتاب‌های ایران است که از سال ۱۳۳۳ تا سال ۱۳۹۲ به آنها جایزه سلطنتی و جایزه کتاب سال جمهوری اسلامی تعلق گرفته است. ۱۶۵ عنوان دریافت‌کننده جایزه سلطنتی و ۵۳۹ عنوان کتاب برنده جایزه کتاب سال بوده است. لازم به اشاره است که پژوهش بدون قصد مقایسه و فارغ از تعداد انتشارات در دو برهه زمانی یادشده انجام شده است.

ابزار گردآوری اطلاعات، سیاهه واریسی مستخرج از منابع مستند و پژوهشگر ساخته بود که جزئیات کتاب‌شناختی منابع مورد بررسی (شامل پدیدآورندگان، ناشر، محل نشر، سال نشر، موضوع اثر، و سال دریافت جایزه) را دربرمی‌گرفت. اطلاعات مورد نیاز با مراجعه به اسناد و منابع موجود در کتابخانه ملی ایران، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، خانه کتاب ایران، پایگاه کتابخانه ملی، و کنسرسیوم محتوای ملی به‌دست آمد. برای استخراج اطلاعات مربوط به قبل از انقلاب اسلامی به مجله راهنمای کتاب، مجله آینده، مجله سخن، نشریات کتاب ماه، نشریه کتاب امروز، روزنامه اطلاعات، روزنامه کیهان، گاهنامه پنجاه سال سلطنت پهلوی و منابع مشابه دیگر رجوع شده است.

یافته‌ها

در ایران ارائه جایزه رسمی به کتاب از سال ۱۳۳۲ با نام جایزه سلطنتی کتاب آغاز شد و تا سال ۱۳۵۶ ادامه داشت. این جایزه در سال ۱۳۵۵ به هیچ کتابی تعلق نگرفت و درباره کتاب‌های دو سال ۱۳۵۳ و ۱۳۵۴ اطلاعاتی کسب نشد. جایزه کتاب سال جمهوری اسلامی ایران از سال ۱۳۶۲ آغاز شد. توزیع جمعیت‌شناختی دریافت‌کنندگان جایزه سلطنتی کتاب در جدول ۱ و جایزه کتاب سال در جدول ۲ منعکس شده است.

جدول ۱. توزیع جمعیت شناختی دریافت کنندگان جایزه سلطنتی کتاب

جنسیت	فراوانی	درصد
مرد	۱۵۵	۹۳/۹
زن	۷	۴/۲
افراد حقوقی / سازمانی	۳	۱/۸
جمع	۱۶۵	۱۰۰

همان طور که مشاهده می شود از مجموع ۱۶۵ کتاب، ۱۵۵ جایزه سلطنتی به نویسندگان مرد و ۷ جایزه به نویسندگان زن تعلق گرفته است و بقیه (۱/۸ درصد) به افراد حقوقی یا سازمان های دولتی اختصاص یافته است.

جدول ۲. توزیع جمعیت شناختی دریافت کنندگان جایزه کتاب سال

جنسیت	فراوانی	درصد
مرد	۴۸۳	۸۹/۶
زن	۳۳	۶/۱
افراد حقوقی	۲۳	۴/۳
جمع	۵۳۹	۱۰۰

مطابق جدول ۲، از مجموع ۵۳۹ کتاب، ۴۸۳ جایزه (۸۹/۶ درصد) به مردان و ۳۳ جایزه (۶/۱ درصد) به زنان اعطا شده است و بقیه (۴/۳ درصد) به افراد حقوقی یا سازمان های دولتی اختصاص یافته است. در ادامه، هریک از جوایز به تفکیک بررسی شده است:

۱. جایزه سلطنتی کتاب

الف: نوع آثار

جدول ۳. توزیع فراوانی نوع اثر دریافت کننده جایزه سلطنتی کتاب

نوع اثر	فراوانی	درصد
تألیف	۱۱۸	۷۱/۵
ترجمه	۳۷	۲۲/۴
تصحیح	۱۰	۶/۱
جمع	۱۶۵	۱۰۰

از نظر نوع آثار برنده جایزه سلطنتی کتاب، ۱۱۸ عنوان (۷۱/۵ درصد) توسط نویسندگان ایرانی تألیف شده است، ۳۷ عنوان (۲۲/۴ درصد) متون ترجمه شده

از زبان‌های خارجی، و ۱۰ عنوان (۶ درصد) متون تصحیح شده بودند.

ب: رده‌های موضوعی آثار

جدول ۴. توزیع فراوانی رده دیوبی و رده فرعی کتاب‌های دریافت‌کننده جایزه سلطنتی کتاب

رده دیوبی		رده فرعی		موضوع اصلی و موضوع فرعی	
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
۳	۵	۳	۵	کلیات	کلیات
۷/۲	۱۲	۴/۸	۸	روان‌شناسی	فلسفه و روان‌شناسی
		۲/۴	۴	فلسفه اسلامی	
		۰	۰	فلسفه غرب	
		۰	۰	منطق	
۷/۳	۱۲	۰	۰	دین	دین
		۷/۳	۱۲	اسلام	
۱۷/۶	۲۹	۱۷/۶	۲۹	علوم اجتماعی	علوم اجتماعی
۳/۶	۶	۳/۶	۶	علوم محض	علوم محض
۲۳	۳۸	۲۳	۳۸	علوم کاربردی	علوم کاربردی
۰/۶	۱	۰/۶	۱	هنر	هنر
۱۹/۴	۳۲	۶/۷	۱۱	تاریخ	تاریخ
		۱۲/۱	۲۰	تاریخ ایران	
		۰/۶	۱	تاریخ اسلام	
۳/۶	۶	۳/۶	۶	جغرافیا	جغرافیا
۳	۷	۰/۶	۱	زبان	زبان
		۲/۴	۴	زبان فارسی	
		۰	۰	زبان‌های دیگر	
		۱/۲	۲	زبان‌شناسی	
۱۰/۲	۱۷	۰	۰	نقد ادبی	ادبیات
		۰	۰	شعر	
		۱/۲	۲	ادبیات زبان‌های دیگر	
		۴/۸	۸	ادبیات فارسی	
		۱/۸	۳	شعر فارسی	
		۲/۴	۴	داستان فارسی	
۱۰۰	۱۶۵	۱۰۰	۱۶۵	جمع	

طبق جدول ۴، بررسی موضوعی آثار نشان می‌دهد از میان آثار دریافت‌کننده جایزه سلطنتی کتاب، بیشترین جایزه به کتاب‌های حوزه علوم کاربردی تعلق گرفته است که شامل ۳۸ عنوان (۲۳ درصد) است. پس از آن، تاریخ با ۱۹/۴ درصد و علوم اجتماعی با ۱۷/۶ درصد در مرتبه‌های دوم و سوم قرار دارند. رده هنر در پایین‌ترین سطح (۰/۶ درصد) واقع شده است.

ج: ناشر آثار

جدول ۵. توزیع فراوانی کتاب‌های دریافت‌کننده جایزه سلطنتی کتاب برحسب ناشر

ناشر	فراوانی	درصد
دانشگاه تهران	۴۱	۲۴/۸
بنگاه ترجمه و نشر کتاب	۱۲	۷/۳
امیرکبیر	۱۱	۶/۷
اقبال	۶	۳/۶
انجمن آثار ملی	۶	۳/۶
انتشارات علمی	۶	۳/۶
بنیاد فرهنگ ایران	۴	۲/۴
دهخدا	۴	۲/۴
صفی‌علیشاه	۴	۲/۴
انتشارات نیل	۳	۱/۸
وزارت آموزش و پرورش	۳	۱/۸
چهر	۳	۱/۸
انتشارات کتاب‌های جیبی	۲	۱/۲
چاپ رنگین	۲	۱/۲
سایر ناشران	۵۸	۳۵/۱
جمع	۱۶۵	۱۰۰

همان‌طور که مشاهده می‌شود دانشگاه تهران با ۴۱ عنوان، حدود ۲۵ درصد کتاب‌های منتخب جایزه سلطنتی کتاب را منتشر کرده بود، بنگاه ترجمه و نشر کتاب با ۷/۳ درصد، و

انتشارات امیرکبیر با ۶۷ درصد رتبه‌های بعدی را به خود اختصاص داده‌اند.

د: محل نشر

جدول ۶. توزیع فراوانی کتاب‌های دریافت‌کننده جایزه سلطنتی کتاب از لحاظ محل نشر

محل نشر	فراوانی	درصد
تهران	۱۴۹	۹۰/۳
اصفهان	۳	۱/۸
تبریز	۱	۰/۶
مشهد	۱	۰/۶
شیراز	۱	۰/۶
قم	۱	۰/۶
نامشخص	۹	۵/۵
جمع	۱۶۵	۱۰۰

از میان ۱۶۵ اثر برنده جایزه سلطنتی کتاب ۱۴۹ عنوان، یعنی بیش از ۹۰ درصد آثار در شهر تهران منتشر شده بود.

۲. جایزه کتاب سال جمهوری اسلامی

الف: نوع آثار

جدول ۷. توزیع فراوانی نوع اثر دریافت‌کننده جایزه کتاب سال جمهوری اسلامی ایران

نوع اثر	فراوانی	درصد
تألیف	۳۱۳	۵۸
ترجمه	۱۸۱	۳۳/۶
تصحیح	۴۵	۸/۳
جمع	۵۳۹	۱۰۰

همان‌طور که جدول ۷ نشان می‌دهد از ۵۳۹ اثر برنده جایزه کتاب سال ۳۱۳ عنوان (۵۸ درصد) متون تألیفی، ۱۸۱ مورد (۳۳/۶ درصد) ترجمه‌شده از زبان‌های خارجی، و ۴۵ عنوان (۸/۳ درصد) متون تصحیح‌شده بودند.

ب: رده‌های موضوعی آثار

جدول ۸. توزیع فراوانی رده دیوبی و رده فرعی آثار دریافت‌کننده جایزه کتاب سال جمهوری اسلامی ایران

رده اصلی		رده فرعی		موضوع اصلی و موضوع فرعی	
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
۵/۶	۳۰	۵/۶	۳۰	کلیات	کلیات
۸/۲	۴۴	۳/۷	۲۰	روان‌شناسی	فلسفه و روان‌شناسی
		۲	۱۱	فلسفه اسلامی	
		۲	۱۱	فلسفه غرب	
		۰/۴	۲	منطق	
۱۸/۹	۱۰۲	۰/۴	۲	ادیان	دین
		۱۸/۶	۱۰۰	اسلام	
۶/۵	۳۵	۶/۵	۳۵	علوم اجتماعی	علوم اجتماعی
۱۰/۲	۵۵	۱۰/۲	۵۵	علوم محض	علوم محض
۲۲/۶	۱۲۲	۲۲/۶	۱۲۲	علوم کاربردی	علوم کاربردی
۴/۳	۲۳	۴/۳	۲۳	هنر	هنر
۵/۶	۳۰	۳/۷	۲۰	کلیات تاریخ	تاریخ
		۱/۷	۹	تاریخ ایران	
		۰/۲	۱	تاریخ اسلام	
۳/۰	۱۶	۳	۱۶	جغرافیا	جغرافیا
۳/۵	۱۹	۰/۲	۱	زبان	زبان
		۰/۹	۵	زبان فارسی	
		۰/۲	۱	زبان‌های دیگر	
		۲/۲	۱۲	زبان‌شناسی	
۱۱/۷	۶۳	۰/۶	۳	نقد ادبی	ادبیات
		۰/۲	۱	شعر	
		۲/۴	۱۳	ادبیات زبان‌های دیگر	
		۵/۸	۳۱	ادبیات فارسی	
		۱/۵	۸	شعر فارسی	
		۱/۳	۷	داستان فارسی	
۱۰۰	۵۳۹	۱۰۰	۵۳۹	جمع	

طبق جدول ۸، علوم کاربردی با ۱۲۲ عنوان (۲۲/۶ درصد) بیشترین تعداد جایزه کتاب

سال را به خود اختصاص داده است. کتاب‌های حوزه دین (۱۷/۹ درصد) در رتبه دوم و ادبیات (۱۱/۷ درصد) در رتبه سوم قرار داشته است. جغرافیا در پایین‌ترین رتبه (۳ درصد) قرار گرفته است.

ج: ناشر آثار

جدول ۹. توزیع فراوانی آثار دریافت‌کننده جایزه کتاب سال جمهوری اسلامی ایران برحسب ناشر

ناشر	فراوانی	درصد
مرکز نشر دانشگاهی	۷۱	۲/۱۳
دانشگاه تهران	۴۷	۷/۸
علمی و فرهنگی	۱۴	۶/۲
امیرکبیر	۱۳	۴/۲
سمت	۱۳	۴/۲
جامعه مدرسین قم	۱۱	۰/۲
توس	۹	۷/۱
آستان قدس رضوی	۷	۳/۱
حکمت	۷	۳/۱
خوارزمی	۷	۳/۱
سخن	۷	۳/۱
مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی	۶	۱/۱
هرمس	۶	۱/۱
دانشگاه شیراز	۵	۹
دفتر نشر فرهنگ اسلامی	۵	۹
سروش	۵	۹
طرح نو	۵	۹
فرهنگ معاصر	۵	۹
مرکز اعلام اسلامی	۵	۹
مؤسسه البیت	۵	۹
دانشگاه شهید بهشتی	۴	۷
انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی	۴	۷
دائرة المعارف اسلامی	۴	۷

ناشر	فراوانی	درصد
مرکز دائرهالمعارف بزرگ اسلامی	۴	۷
نشرمرکز	۴	۷
کتابخانه ملی	۴	۷
دانشگاه علم و صنعت	۴	۷
علمی	۴	۷
فرهنگستان هنر	۳	۶
آگاه	۳	۶
دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم	۳	۶
نیلوفر	۳	۶
سایر ناشران	۲۴۲	۹/۴۴
جمع	۵۳۹	۱۰۰

در خصوص جایزه کتاب سال، مرکز نشر دانشگاهی با ۱۳/۲ درصد رتبه نخست، دانشگاه تهران با ۸۷ درصد رتبه دوم، و انتشارات علمی و فرهنگی با ۲/۶ درصد رتبه سوم را کسب کرده‌اند. همان‌گونه که ملاحظه می‌شود در هر دو مقطع قبل و بعد از انقلاب اسلامی دانشگاه تهران در سال‌های مختلف یکی از ناشران برگزیده بوده است و ناشران دولتی سهم بالایی از کتاب‌های برگزیده را به خود اختصاص داده‌اند.

د: محل نشر آثار

جدول ۱۰. توزیع فراوانی کتاب‌های دریافت‌کننده جایزه کتاب سال جمهوری اسلامی ایران

محل نشر	فراوانی	درصد
تهران	۴۵۴	۸۴/۲
قم	۵۳	۹/۸
مشهد	۱۹	۳/۵
اصفهان	۵	۰/۹
شیراز	۴	۰/۷
یزد	۱	۰/۲
رشت	۱	۰/۲
سایر شهرها	۲	۰/۴
جمع	۵۳۹	۱۰۰

در خصوص آثار برنده جایزه کتاب سال ۴۵۴ عنوان (۸۴/۲ درصد) در شهر تهران انتشار یافته‌اند. این نکته مؤید تمرکز ناشران بزرگ در تهران است. در خصوص جایزه سلطنتی کتاب پس از تهران، شهر اصفهان با انتشار ۳ عنوان (۱/۸ درصد) قرار دارد، در حالی که تعداد ۵۳ عنوان (۹/۸ درصد) از برندگان جایزه کتاب سال در شهر قم منتشر شده‌اند و شهر مشهد با فراوانی ۱۹ عنوان (۳/۵ درصد) در رتبه بعد قرار دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

حمایت از آثار برجسته موجب شهرت نویسندگان و ناشران، رونق بازار نشر و افزایش کتاب‌خوانی می‌شود. معرفی آثار برگزیده موجب افزایش میزان فروش، تولید کتاب‌های خوب، و تشویق نویسندگان به تولید کتاب در حوزه‌هایی می‌شود که مخاطبان بیشتری طالب آن هستند. همچنین، بررسی سیر اهدای جایزه کتاب موجب می‌شود حوزه‌هایی که سهم اندکی در تولید کتاب و ارائه به بازار نشر ایران دارند، شناسایی شوند. دست‌اندرکاران با بررسی عوامل مختلف دخیل در تولید کتاب (از قبیل جنسیت، وابستگی ناشران و...) می‌توانند فارغ از مسائل سیاسی و اجتماعی با ضابطه معین و روندی ثابت و انتخاب داورانی صاحب صلاحیت و با قضاوتی عادلانه کتاب‌های برتر را انتخاب کنند.

در هر دو مقطع قبل و بعد از انقلاب اسلامی کتاب‌های حوزه علوم کاربردی با آمار حدود ۲۳ درصد بیشترین جوایز را کسب کرده‌اند، در دوران قبل از انقلاب اسلامی موضوع تاریخ رتبه دوم را داشته است، در حالی که پس از انقلاب اسلامی، کتاب‌های دینی در رتبه دوم قرار دارند. در هر دو دوره، کمترین جوایز به متون هنری اختصاص یافته و با آنکه کتاب‌خوانی در جامعه به کمک متون ادبی رونق می‌گیرد، سهم آثار ادبی از جوایز کتاب در هر دو مقطع از حدود ۱۰ الی ۱۲ درصد بیشتر نبوده است. پیشنهاد می‌شود به حوزه‌هایی چون ادبیات و هنر توجه خاص مبذول شود تا با اعطای جایزه به این نوع آثار موجبات گسترش فرهنگ کتاب‌خوانی و افزایش فروش کتاب فراهم شود.

ارائه جوایز کتاب در دوره‌های مختلف یکسان نبوده و از فراز و فرود نسبی برخوردار بوده است. بر این اساس، پیشنهاد می‌شود با تدوین آیین‌نامه، ارائه جایزه به آثار برگزیده فارغ از مسائل سیاسی و اجتماعی با ضابطه معین و روندی ثابت اجرا شود.

مطابق نتایج به‌دست‌آمده در هر دو دوره، سهم زنان اهل قلم از جایزه کتاب بسیار اندک و حدود ۴ الی ۶ درصد بوده است. توصیه می‌شود با توجه به نقش روزافزون علمی و فرهنگی زنان در جامعه، آثار علمی آنها مورد دقت و توجه بیشتری قرار گیرد. در طول سال‌های برگزاری مراسم جوایز کتاب، یکی از بحث‌برانگیزترین موضوعات، نامشخص

بودن هیأت داوران و اعلام نشدن نام آنها بوده است. پیشنهاد می‌شود با معرفی داوران، خاطر نویسندگان و سایر پدیدآورندگان از قضاوت عادلانه آسوده شود.

چنانچه مشاهده شد، بیشتر کتاب‌های برگزیده در تهران منتشر شده است، شایسته است با تقدیر از ناشران شهرستانی و مشارکت بیشتر آنها به رونق بازار نشر در این مناطق توجه ویژه‌ای شود.

با توجه به اینکه بیشترین جوایز کتاب نصیب ناشران دولتی شده است پیشنهاد می‌شود با اختصاص سهم بیشتری از جوایز به ناشران خصوصی در حمایت از این قشر اقدام و امکان رقابت بیشتر برای ناشران خصوصی نیز فراهم شود.

مآخذ

استیپچیچ، الکساندر (۱۳۷۳). کتاب در پویه تاریخ (حمیدرضا آذیر و حمیدرضا شیخی، مترجمان). مشهد: آستان قدس رضوی.

امیرفریاد، فرخ (۱۳۷۹). نگاهی به جایزه کتاب. جهان کتاب، ۵، ۲۳-۲۴.

انجمن کتاب (۱۳۸۲). در جنگ کتاب، مقاله‌ها، گزارش‌ها و نکته‌های درباره کتاب به انضمام کتابشناسی کتاب (سید فرید قاسمی)، (ص ۷۱۵-۷۱۹). تهران: خانه کتاب.

جایزه کتاب (۱۳۸۲). در جنگ کتاب، مقاله‌ها، گزارش‌ها و نکته‌های درباره کتاب به انضمام کتابشناسی کتاب (سید فرید قاسمی)، (ص ۷۲۹-۷۳۵). تهران: خانه کتاب.

جزینی، محمدجواد (۱۳۸۵، ۱۱ بهمن). کتاب‌ها و انتخاب‌ها: بررسی فراز و نشیب‌های جایزه انتخاب بهترین کتاب از گذشته تاکنون. همشهری، ص ۱۹.

حسین‌بر، محمد عثمان (۱۳۸۳). ارزیابی کمی نوزده دوره کتاب سال جمهوری اسلامی ایران. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، طرح‌های ملی.

دال، سوند (۱۳۷۲). تاریخ کتاب از کهن‌ترین دوران تا عصر حاضر (محمدعلی خاکساری، مترجم). مشهد: آستان قدس رضوی.

شمس، آزاده (۱۳۹۰). نگاهی به مهم‌ترین جایزه‌های ادبی دنیا. بازیابی ۱۲ آذر ۱۳۹۳، از www.isna.ir

شوندی مطلق، کبری (بی‌تا). تأسیس بنیاد پهلوی و ماهیت آن. بازیابی ۱۶ آبان ۱۳۹۳، از www.payoohe.com

طاهری قندهاری، فرزانه (۱۳۷۲). انتخاب کتاب سال و جایزه جهانی کتاب سال جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه کتاب، ۴ (۴)، ۵۵۶-۵۶۳.

گنجی، شهلا (۱۳۷۹). میزان دسترس‌پذیری و استفاده از کتابهای سال و کتابهای نمونه تحقیق در کتابخانه‌های دانشگاه فردوسی و کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد.

مدرس، علی اصغر (۱۳۸۲). کتاب و اهمیت آن. جنگ کتاب، مقاله‌ها، گزارش‌ها و نکته‌های درباره کتاب به انضمام کتابشناسی کتاب (سید فرید قاسمی)، (ص ۴۱۱-۴۱۷). تهران: خانه کتاب.

منشور کتاب (۱۳۸۲). جنگ کتاب، مقاله‌ها، گزارش‌ها و نکته‌های درباره کتاب به انضمام کتابشناسی کتاب (سید فرید قاسمی)، (ص ۶۱۵-۶۲۰). تهران: خانه کتاب.

ندایی، پونه (۱۳۸۳، ۱۲ بهمن). مصاحبه با خرمشاهی: کثرت داوران اعتماد آفرین است. همبستگی، ص ۱۲.

National Book Critics Circle (2014). *All past national book critics circle award : Winners and finalists*. Retrieved December 12, 2014, from <http://www.bookcritics.org>

Roberts, G. (2011). *Prizing literature: The celebration and circulation of national culture*. Toronto: University of Toronto Press.

Varatorn, S. (1999) *National award books as quality information resources in Thailand* [S.L.]. Distributed ERIC Clearing house. Retrieved December 15, 2014, from <http://www.ifla.org/IV/ifla>

استناد به این مقاله:

سپهر، فرشته؛ فانی، کامران؛ و حسینی جوادی، زهرا (۱۳۹۵). روند ارائه جوایز کتاب در ایران از آغاز تاکنون. مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، ۲۷ (۳)، ۴۱-۵۶.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی